

Budaksky (Shabolatsky) liman as water object, belongs to the category of medical and unique natural liman and estuarine complexes. Coast Budaksky (Shabolatsky) liman refers to the erosive type of precipitous and needs minor capital investments to implement the activities of engineering protection against acts DEGP (landslides, rain and wind erosion).

A need to improve monitoring DEGP, especially within the recreational zone of Odessa coast for early detection of natural and technogenic influences.

Key words: natural curative resources, sea coast, dangerous exogenous geological processes Budaksky (Shabolatsky) limans.

Рецензент: проф. Рудько Г.І.

Надійшла 06.10.2014р.

УДК 991.9:502

Любомир ЦАРИК, Олена БАКАЛО, Надія ЦАРИК

ЩОДО ТЕНДЕНЦІЙ І ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду України з позиції виконання двох важливих національних програм: Загальнодержавної програми формування національної екомережі України на період 2000-2015 років; та концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року. Проаналізовано ступінь заповідності адміністративно-територіальних одиниць та вказано на низький рівень показника у ряді областей лісової та лісостепової зон. Відмічено важливість розвитку транскордонних заповідних територій як контактних елементів національної і Панєвропейської екомережі. На матеріалах обласних регіонів проаналізовано перспективи розвитку заповідної справи до 2020 року.

Ключові слова: тенденція, проблема, заповідна справа, заповідна мережа, екомережа, генеральна схема планування території України.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) України сьогодні знаходиться у стадії реформування, на що націлюють дві важливі національні програми: Загальнодержавна програма формування національної екомережі України на період 2000-2015 років; та концепція Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року. Про виконання першої звітуватимуть у наступному році розробленою схемою національної екомережі. Інша програма перебуває сьогодні на другому етапі реалізації, який передбачає завершення утворення цілісної мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду в рамках окремих природних регіонів і природних коридорів та удосконалення системи управління ними. Програми добре корельовані очікуваними результатами і можуть розглядатись як доповнювальні.

У програмі перспективного розвитку заповідної справи в Україні вказано на те, що "розвиток мережі ПЗФ передбачає забезпечити у поєднанні з оптимізацією структури інших територій, що особливо охороняються і мають екологічні, захисні функції (ліси I групи, зелені зони міст та селищ міського типу, водоохоронні зони, полезахисні лісосмуги та інші), з метою формування з урахуванням ландшафтних умов, структури гідрологічних басейнів, динамічних та інших особливостей природних комплексів територіальної основи загально-

державної системи охорони навколишнього природного середовища, у якій особливо цінні у екологічному відношенні території ("екологічні вузли") з'єднуються між собою "екологічними коридорами", в тому числі транснаціональними. Це матиме особливе значення для збереження біологічного різноманіття, шляхів міграції тварин, стабілізації екологічної обстановки, запобігання розвитку несприятливих природних процесів".

У реальній практиці заповідання все виглядає менш оптимістично, оскільки головне завдання збереження біотичного і ландшафтного різноманіття і охоплення заповідними територіями і об'єктами 10% площі країни виконати за рік, що залишився, фактично неможливо. Що мішає реалізації високих темпів природоохоронної політики спробуємо проаналізувати на фактичних матеріалах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серія публікацій стосовно особливостей розвитку заповідної мережі в Україні на заключному етапі розбудови національної екомережі була опублікована у тематичних збірках міжнародної науково-практичної конференції "Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє" (Гримайлів, 2010) та міжнародного екофоруму "Довкілля для України" (Київ, 2013), а також у матеріалах наукової конференції з проблем збереження екосистем Подільського Подністеря (Заліщики, 2014), матеріалах національних доповідей про стан нав-

13% проти нинішніх 8,87%. За рахунок яких заповідних категорій і природних угідь можна зrealизувати поставлені завдання? У переважній більшості це перспективні РЛП, проектування яких було здійснено ще у 2005-2006 роках, однак попри позицію лісового відомства гальмувалось відведення до складу земель РЛП лісових угідь [4]. Відведення лісових угідь рекреаційного і природоохоронного призначення до територій ПЗФ є однією з провідних тенденцій розширення заповідності регіонів лісових і лісостепових зон України.

Наступна особливість заповідної мережі України пов'язана з розбудовою транскордонних заповідних територій. Національною програмою "Заповідники" передбачено створити у прикордонних місцевостях міждержавні заповідні території, передусім природні заповідники та національні природні парки, опрацювати з відповідними міжнародними організаціями питання надання кращим природним заповідникам та національним природним паркам України статусу біосферних, сертифікації їх Радою Європи з врученням відповідних дипломів [1]. Розвиток прикордонних територій згідно Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року передбачає: реалізацію проектів, спрямованих на підвищення рівня еколого-соціально-економічного розвитку прикордонних

територій, поліпшення їх екологічного стану, розбудову прикордонної інфраструктури, розвиток туризму, сприяння об'єднанню зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва для розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів та здійсненню євроінтеграційних заходів [2].

На сьогодні такий статус має ряд транскордонних біосферних резерватів, 4 з яких – з країнами Євросоюзу: Західне Полісся, Розточчя, Східні Карпати та Дельта Дунаю (табл. 1). Запроєктовано створення таких біосферних резерватів: українсько-польських "Жовківського", українсько-румунських "Мармароські гори", "Чивчини", "Вижницького", "Гутинського", українсько-словацького – "Вигорлатського", а також заповідних природоохоронних територій у пограниччі з Угорщиною – "Тисянська долина", з Білоруссю – "Кортеліси", "Любешівського", "Вичівського", "Чорнобильського", з Росією – "Брянські та Старогутські ліси", Керченсько-Таманського, з Молдовою – на межі з Вінницькою, Одеською областями. Цей напрямок наукової і практичної діяльності є перспективним, оскільки у пограниччі збережені природні комплекси, які виступають об'єктами ефективної природоохоронної співпраці і реалізації спільних проектів.

Таблиця 1

Транскордонні біосферні резервати України з країнами Європейського Союзу

№ за /п	Назва транскордонних біосферних резерватів	Рік створення (розширення)	Співпраця з країнами
1	Західне Полісся	2002	Польща, Білорусь
2	Розточчя	2011	Польща
3	Східні Карпати	1992, 1998	Польща, Словаччина
4	Дельта Дунаю	1998	Румунія

Транскордонні біосферні резервати виступають поліфункціональними об'єктами, зокрема:

- вузловими сполучними елементами національної і Панєвропейської екомереж;
- пунктами біосферного фонового моніторингу транскордонних забруднювачів;
- центрами реалізації євроінтеграційних заходів;
- ядрами розбудови єврорегіонів: реалізації проектів, спрямованих на підвищення рівня соціально-економічного розвитку прикордонних територій, поліпшення їх екологічного стану, розбудови прикордонної інфраструктури, розвитку туризму.

Серед проблем функціонування біосферних резерватів фахівцями відзначено такі:

- практична неможливість спеціального використання природних ресурсів, проблема отримання лімітів (оскільки основна мета біосферних резерватів – зберігати, використовуючи разом із місцевим населенням);
- відсутність коштів на охорону;
- відсутність сайтів біосферних резерватів, відсутність у штаті людей зі знанням іноземних мов – це негативно впливає на культурно-просвітницьку діяльність установ;
- незадовільна якість законодавства щодо біосферних резерватів, зокрема статті 1 7–1 9 Закону "Про природно-заповідний фонд України".

Аналізуючи звіт про виконання національної програми розбудови екомережі можна зазначити, що в Україні обґрунтовано і розроблено наукові проекти національної екомережі за-

галом, так і її окремих складових в межах природних зон (лісової і лісостепової), окремих природних регіонів (Карпатського, Подільського) чи басейнових систем (басейну р Дніпро), природних коридорів (Галицько-Слобожанського, Дністровського, Південнобугського, Деснянського, Азово-Чорноморського), АР Крим і адміністративних областей [6].

Серед регіональних і локальних властивостей заповідної мережі відбувається формування об'єктних мереж. Такими об'єктами виступають горбогірні пасма (Товтри, Гологори, Кременецькі гори тощо), Окремі природоохоронні території в межах таких природних едностей можуть об'єднуватися в мережу спільними завданнями, загальним управлінням або біофізичними зв'язками. Мережі можуть служити для підвищення біогеографічного представництва середовищ існування та території поширення. Вони можуть також створюватися для збереження ключових взаємозв'язків, підтримки генетичного різноманіття та використання в ролі буфера антропогенізованих територій. Природоохоронна цінність мережі, як правило, є вищою від кожної окремої екологічно ізольованої природоохоронної території (ПТ). Об'єднання ПТ в мережі сприяє також розширенню потенціалу окремих ділянок, знімає конфліктні протиріччя, пом'якшує соціально-економічні обмеження, полегшує дотримання природоохоронного режиму, створює передумови для функціонування регіональних елементів екомереж тощо.

Ефективній розбудові заповідної мережі і екомереж мішає відомчий принцип господарювання в межах адміністративних областей і відсутність єдиних пріоритетних завдань. Науковці доводять, що найвищим пріоритетом національного і регіонального розвитку є антропоєкологічна і природоохоронна функції геосистем, які орієнтують на збереження безпечного природного середовища життєдіяльності і збереження біорізноманіття, як основного регулятора і підтримувача природних процесів. У відомствах найвищий пріоритет залишається за виробничою діяльністю, тоді як природоохоронні проекти фінансуються за залишковим принципом. Науково обгрунтовано, що повномасштабний розвиток лісгосподарсько-

го комплексу можливий за умови 25% залісненості території та збалансованої вікової структури лісів. Однак ця науково доведена норма не мішає створювати повномасштабні лісгосподарські підприємства у межах лісових і лісостепових областей України, де вона не дотримана.

Видається, що такого роду завдання мали б розроблятися і вирішуватися на національному, міжобласному, обласному і міжрайонному рівнях в рамках регіональних науково-практичних центрів при розробці регіональних складових генеральних схем планування території адміністративних областей чи регіонів. На генеральних схемах узгоджуються виробничі, природоохоронні та соціальні завдання, конфігурації природоохоронних, природопідтримувальних каркасів, виробничих ареалів і центрів, поселенських і урбанізованих територій, транспортної інфраструктури тощо. Генеральна схема планування території України створена, а її розробники відмічені державними преміями і нагородами, однак на регіональному рівні керівникам відомств і установ вона не відома, а в межах адміністративних областей такого стратегічно важливого науково-планувального документу не має у наявності.

Висновки. Аналіз програмних документів щодо напрямів і особливостей розвитку заповідної справи в Україні показав відставання реальних темпів розвитку природозаповідання від задекларованих.

Однією з найважливіших проблем, що гальмують створення нових заповідних територій, є міжвідомча розбалансованість інтересів. Охорона лісів, водойм, луків рекреаційного чи природоохоронного призначення поки не являється пріоритетними завданнями для галузевих міністерств і відомств, а відтак на практиці часто не реалізуються розроблені наукові проекти, наприклад, національна чи регіональні екомережі.

Посилення ролі місцевого самоуправління у багатьох випадках служитиме гальмом на шляху створення нових заповідних територій, оскільки суспільний ефект від заповідної справи проявляється з часом, а місцева влада зацікавлена в отриманні короткотривалої вигоди за інвестиційні проекти.

Література:

1. Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки/ Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF>.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. Електронний ресурс. Режим доступу: / zakon.rada.gov.ua/go/385-2014-п.
3. Ріо+20: перспективи розвитку в українському вимірі: матеріали міжнародного екологічного форуму "Довкілля для України" (Київ, 23-25 квітня 2013 р.). – Херсон: Грін Д.С., 2013. – 352 с.

4. Мережа регіональних ландшафтних парків Тернопільщини: концептуальні засади формування, оцінка рекреаційного потенціалу [Царик Л.П., Царик П.Л., Новицька С.Р., Гінзула М.Я., Янковська Л.В.] // Рекреаційне і заповідне природокористування. Збірник наукових праць. – Тернопіль: СМП "Тайп", 2012. – С.29-56.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні. Електронний ресурс. Режим доступу: / www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/zvit_2012_doc
6. Національна доповідь про стан формування національної екологічної мережі України за 2006-2010 роки. – Херсон: Гринь Д.С., 2012 – 200 с.
7. Основні засади державної екологічної політики. / Електронний ресурс. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2818-17.
8. Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 20-річчю природного заповідника "Медобори" (Гримайлів, 26-28 травня 2010 р.). Тернопіль, 2010. – 944 с.
9. Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні / Електронний ресурс. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/177/94-вр
10. Царик Л.П. Національні природні і регіональні ландшафтні парки як функціональні складові природоохоронних і рекреаційних систем України / Л.П.Царик, П.Л.Царик // Україна: географія цілей та можливостей. Зб.наук. праць. – К.: ФОП "Лисенко М.М.", 2012. – Т.1. – С. 342-346.

References:

1. Deržavnoj prohramy rozvytku transkordonnoho spivrobitnytva na 2011-2015 roky/ Eлектoronnyj resurs. Režym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF>.
2. Deržavna stratehija rehional'noho rozvytku na period do 2020 roku. Eлектoronnyj resurs. Režym dostupu: / zakon.rada.gov.ua/go/385-2014-p.
3. Rio+20: perspektvy rozvytku v Ukraїns'komu vymiri: materialy mižnarodnoho ekolohičnoho forumu "Dovkillja dlja Ukraїny" (Kyїv, 23-25 kvitnja 2013 r.). – Cherson: Hrin' D.S., 2013. – 352 s.
4. Merezha rehional'nyh landsaftnyh parkiv Ternopil'sčyny: konceptual'ni zasady formuvannja, ocinka rekreacijnoho potencijalu [Caryk L.P., Caryk P.L., Novyc'ka S.R., Hinzula M.Ja., Jankovs'ka L.V.] // Rekreacijne i zapovidne pryrodokorystuvannja. Zbirnyk naukovykh prac'. – Ternopil': SMP "Tajp", 2012. – S.29-56.
5. Nacional'na dopovid' pro stan navkolyšn'oho pryrodnogo seredovyšča v Ukraїni. Eлектoronnyj resurs. Režym dostupu: / www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/zvit_2012_doc
6. Nacional'na dopovid' pro stan formuvannja nacional'noj ekolohičnoj mereži Ukraїny za 2006-2010 roky. – Cherson: Hrin' D.S., 2012 – 200 s.
7. Osnovni zasady deržavnoj ekolohičnoj polityky. / Eлектoronnyj resurs. Režym dostupu: zakon.rada.gov.ua/go/2818-17.
8. Pryrodno-zapovidnyj fond Ukraїny – mynule, s'ohodennja, majbutnje. Materialy mižnarodnoj nauково-praktyč-noj konferencii prysvjacenoj 20-riččju pryrodnogo zapovidnyka "Medobory" (Hrymajliv, 26-28 travnja 2010 r.). Ternopil', 2010. – 944 s.
9. Prohrama perspektynoho rozvytku zapovidnoj spravy v Ukraїni / Eлектoronnyj resurs. Režym dostupu: zakon.rada.gov.ua/laws/show/177/94-вр
10. Caryk L.P. Nacional'ni pryrodni i rehional'ni landsaftni parky jak funkcional'ni skladovi pryrodoochoronnyh i rekreacijnyh system Ukraїny / L.P.Caryk, P.L.Caryk // Ukraїna: heohrafija cilej ta možlyvostej. Zb.nauk. prac'. – K.: FOP "Lysenko M.M.", 2012. – Т.1. – S. 342-346.

Резюме:

Любомир Царик, Єлена Бакало, Надежда Царик. О ТЕНДЕНЦИЯХ И ПРОБЛЕМАХ РАЗВИТИЯ ЗАПОВЕДНОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ.

Рассмотрены особенности развития сети территорий и объектов природно-заповедного фонда Украины с позиций выполнения двух важных национальных программ: Общегосударственной программы формирования национальной экологической сети Украины на период 2000- 2015 гг.; и концепции общегосударственной программы развития заповедного дела на период до 2020 года. Проанализирована степень заповедности административно-территориальных единиц та указана на низкий уровень показателя у ряде областей лесной и лесостепной зон. Отмечена важность развития трансграничных заповедных территорий в качестве контактных элементов национальной и Паневропейской экосетей. На материалах обласных регионов проанализированы перспективы развития заповедного дела до 2020 года. Высказано предложение о необходимости координации усилий региональных ведомств на приоритетных направлениях комплексного развития территории, среди которых две первоочередные целевые задачи: антропоэкологическая по созданию безопасных природных условий жизнедеятельности населения; и биоэкологическая – по сохранению биоразнообразия. Предложено региональным научным центрам создавать региональные схемы в рамках Генеральной схемы планирования территории Украины для сбалансированного развития производственных, природоохранных и социальных заданий, конфигурации природоохранных, природоподдерживающих каркасов, производственных ареалов и центров, поселенческих и урбанизированных территорий, транспортной инфраструктуры.

Ключевые слова: тенденция, проблема, заповедное дело, заповедная сеть, экосеть, генеральная схемы планирования территории Украины.

Summary:

Lyubomir Tsaryk, Olena Bakalo, Nadija Tsaryk. ABOUT TRENDS AND PROBLEMS OF NATURE RESERVES IN UKRAINE.

Rassmotrey features of network development of territories and objects of natural reserve fund of Ukraine to

perform pozitsi dvuzh important national programs: the National Programme for the ecological network of Ukraine for the period 2000-2015 biennium.; and the concept of the national program of development of nature reserves for the period up to 2020. Proanalizirovana reservenness degree of administrative units that contains a low level of the index in a number of areas of forest and forest-steppe zones. Highlighted the development of cross-border protected areas as the contact elements of the national and pan-European ekosetey. On materials oblasnyh regions analyzed the prospects of development of nature reserves until 2020. Suggested the need to coordinate the efforts of regional agencies in the priority areas of integrated development of the territory, including two primary targets: anthropoecological to create safe natural living conditions of the population; and bioecological – biodiversity. Proposed regional scientific centers to create regional schemes under the General Scheme of planning the territory of Ukraine for the balanced development of industrial, environmental and social tasks, configuration, environmental, prirodopodderzhivayuschih frames, industrial areas and centers of settlement and urban areas and transport infrastructure.

Keywords: trends, challenges, reserved matter, a protected network, Econet, general planning scheme in Ukraine.

Рецензент: проф. Ковальчук І.П.

Надійшла 06.11.2014р.

УДК 911.53

Володимир ВОЛОВИК

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОРОЖНІХ ЛАНДШАФТІВ ПОДІЛЛЯ

У статті розкриті конвергентні комунікаційні особливості функціонування дорожніх ландшафтів модельного регіону, пов'язані з військовими (Чорний та Кучманський шляхи) і мирними (Коломийський шлях, Вінницький гостинець, дорога велика до Брацлава) міграціями у різних стратах етнохронотопу. Зваживши на етнокультурне природокористування, запропоновано виділити водний підклас дорожніх ландшафтів. Зазначена і сакральна функція дорожніх ландшафтів, яка виражається у проникненні релігій та формуванні точкових сакральних і тафальних ландшафтів, які формують «духовні» ядра етнокультурного ландшафту.

Ключові слова: етнокультурний ландшафт, сакральний ландшафт, Поділля, дорожні ландшафти, страт.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Дорожні ландшафти, після селитебних, – найдавніші. Вони є відповідними комунікаційними лініями у моделі етнокультурного ландшафту. Упродовж XV-XIX ст. відбулись процеси інтенсивних трансформацій ландшафтів Поділля під впливом промислової революції. Ще ніколи від кам'яного віку, коли людина навчилася обробляти землю, не відбувалися такі докорінні зміни в усіх напрямках людського життя, як ті, що були викликані появою дорожніх ландшафтно-технічних систем, які з'єднували між собою селитебні та промислові ландшафти, забезпечуючи нормальне функціонування регіону та поширення етнокультурних ментифактів і соціофактів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття "дорожнього ландшафту" запропоновано Ф. М. Мільковим у 1973 році [17]. Продовження розробки цієї тематики є у монографії Г.І. Денисика, О.М. Вальчук [10]. Дорожні ландшафти розглядаються виключно як антропогенне утворення, без уваги до їх етнокультурних особливостей, що вимагає відповідних досліджень [6].

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз дорожніх ландшафтів Поділля з позицій етнокультурного ландшафтознавства та зазначення їх комунікативної функції в моделі регіонального етнокультурного ландшафту.

Виклад основного матеріалу. Термін "дорога" має спільне коріння зі старослов'янським "драга", означаючи "долина, западина"; є спорідненим з *dʹrgati "дерти, тягнути, рвати" [11], що етимологічно визначає їх формування на місці підсічних ландшафтів – "розчищене у лісі місце". Дехто навіть пропонує слово "дорога" трактувати як і сакральний термін: через солярний культ бога Ра, назву можна розшифрувати як "ДО РА йти по ГА, – до сонця йти по землі" [1, с. 90].

Є чимало синонімів, які вказують на етнокультурну складову дорожніх ландшафтів: стежка, манівець, тропа, стезя, гостинець, шлях, тракт тощо. Кожний з них можна зустріти у різних стратах.

Роль дорожніх ландшафтів у формуванні етнокультурних особливостей регіону. У доетнічному страті формування дорожніх ландшафтів пов'язане з розселенням палеолітичного (35 тис. років до н.е.) і мезолітичного населення. У Придністер'ї формується щільна система стежок на терасах долини річки Дністер та у балках. У трипільській культурі формуються одні з перших ґрунтових доріг між селитебними ландшафтами, віддаленими на 1,5-2 км [10]. Дорожні ландшафтні комплекси збереглися на порогах та заплавних місцевостях, на надзаплавних терасах втрачені, що пов'язано з розорюванням.